УДК 398 (= 161.2): 002.2 (477.8)

ПОСТАТЬ ЯКОВА ГОЛОВАЦЬКОГО В НАУКОВО-КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ

Циганик Мирослава

В статті розглянуто постать Я. Головацького в науково-культурному житті Галичини першої половини XIX ст. Закцентовано на його внеску в налагодженні міжнародних взаємин між інтелігенцією Західної України та слов'янським світом в епоху формування романтичної парадигми світосприйняття та національного відродження. Окреслено значимість Я. Головацького у формування української фольклористики, літературознавства та мовознавства. Окремо наголошено на участі Я. Головацького в формуванні першого аматорського театрального колективу в Коломиї та його спорадичні зацікавлення театральним мистецтвом.

***Ключові слова**: національна культура, фольклор, літературознавство, театральне життя, аматорський колектив, політичний світогляд.*

Постановка проблеми Театральне мистецтво становить вагому частину розвитку культурного простору та є запорукою самоусвідомлення людиною власної ідентичності. Саме тому важливе значення має дослідження творчості Я. Головацького, як фундатора нового розуміння міського культурного простору через налагодження культурного діалогу та формування романтичної парадигми українського мистецтва.

Аналіз останніх досліджень Сьогодні постаті Я. Головацького приділяється недостатньо уваги, головні дослідження його творчості відносяться ще до кінця XIX – початку XX століття та представлені у роботах К. Студінського, М. Возняка та О. Рудловчака Серед останніх досліджень варто відмітити роботу Р. Кирчіва.

Мета – виявити вплив творчості Я. Головацького на формування культурного простору Галичини.

Виклад основного матеріалу Театральна культура Галичини своїми витоками завдячує Львівській духовній семінарії греко-католицького обряду, у стінах якої студентами було зіграно ще в 1794 р. перші театральні вистави, щоправда польською мовою. І. Франко зазначав, що «в Галичині довгий час, а зразу навіть виключно, плекателями руської літератури, науки, ба також музики і театру були духовні семінарії» [*Франко*, 1981: 320]. Наступним кроком розвитку театрального мистецтва у стінах Львівської семінарії став показ вистави 1797 р. В останні дні перед початком посту було поставлено виставу «Легковажність і добре серце», яку з німецької переклав І. Сточкевич – талановитий семінарист, що й зіграв головну роль блудного сина в одноактівці.

Постаттю І. Сточкевича завершується перший період театрального життя Львівської духовної семінарії греко-католицького обряду, і лише в 1829 р. після 32 років мистецького затишшя, під час язичницького свята М'ясниці, останнього тижня перед Великим постом, коли ще можна святкувати весілля в семінарії відродились театральні дійства, що за словами І. Франка мали великий резонанс у

Львові: «На ті вистави допущено гостей і з-поза мурів семінарії; в їх числі був і директор польського театру, заслужений двигач польської штуки, звісний нам уже з Камянця Ян Неп. Камінський, котрий про ті вистави виражався з великою похвалою» [*Франко*, 1981: 321]. Це був не простий час, адже в той період у Галичині панувала епідемія: «Пошесть пропасниці та иньших недуг, які появилися в семинарії протягом 1830 і 1831 року, веліли шукати за її причинами не тілько в самім лихім будинку та в переповненю по комнатах. І небаром виявилося, що при столі пило шістьох питомців воду з одної склянки, що з причини браку приладів до миття по кількох питомців нараз милося в одній мисці, а через те росла в семинарії нехарність» [*Студинський*, 1916: LXIII]. Проте в Львівській семінарії на той час були «найліпші сили духу»: «Відти іно що вийшли Шашкевич і Вагилевич, тут були ще Головацький, Могильницький, Козанович, Мох, Устиянович, Вербицький, Шухевич, Скоморовський і багато других, що опісля позанимали більше або менше видні становища чи то в руській літературі, чи то в житті публічнім» [*Франко*, 1980: 358].

Я. Головацький знаний український фольклорист, етнограф, історик, мовознавець, поет, публіцист, літературознавець, бібліограф, перекладач, педагог, громадський діяч. Про кожну з цих наукових граней дослідника в більшій чи меншій мірі було досліджено та й досі ведеться ґрунтовний аналіз різногалузевих напрацювань відомого члена «Руської трійці».

Варто підкреслити, що наукова діяльність вченого не вичерпується часовими межами існування «Руської трійці». Його науковий доробок, незважаючи на усі тогочасні політичні візії, має колосальне значення як для науково-культурного життя Галичини так і для української науки загалом.

Знаково, що саме в фольклористиці Я. Головацький зробив перші несвідомі дослідницько-пошукові кроки, записавши близько десятка пісенних текстів («Дай нам, Боже, добрий час» (цю пісню він запам'ятав у шість років), «Станьмо, браття, в коло», «Не ходи, Грицю, на вечорниці», «Ой погнала дівчинонька ягнятонька в поле» та інші). З цього часу усна народна словесність стала однією з найважливіших сфер дослідницьких зацікавлень Я. Головацького. Наступним, історичним етапом наукової діяльності члена «Руської трійці» став вихід у світ «Русалки Дністрової», де Я. Головацький проявив себе не лише як ерудований фольклорист і перекладач, але й виступив в особі єдиного галицького ученого з широко нав'язаними й тісними зв'язками зі слов'янськими науково-культурними діячами.

Саме міжнародні взаємини Я. Головацького в епоху формування романтичної парадигми світосприйняття та національного відродження, стали важливою ланкою його громадської діяльності, адже завдяки багатогранному науковому доробку та дипломатичним умінням, вчений став на чолі культурного єднання слов'янських народів, спрямувавши дослідницький вектор у контекст загальнослов'янського історичного процесу свого часу. Впродовж усього творчого життя Я. Головацький був пріоритетною ланкою в культурних і наукових зв'язках між східними, південними і західними слов'янами. Листуючись із польськими (З. Доленгою-Ходаковським, В. Зелеським, К. Войціцьким, Ж. Паулі), чеськими (К. Запом, П. Коубеком, В. Дундером, К. Ербеном), словацькими (Я. Колларом,

Ф. Курелацем, Г. Петровичем, Т. Павловичем), російськими (М. Погодіним, С. Шевирьовим, П. Киреєвським і П. Крапоткіним) культурними діячами, побратим М. Шашкевича відіграв особливо важливу роль в історії розвитку суспільного і культурного життя західноукраїнського краю.

Поміж тим, на діяльність «Руської трійці» і Я. Головацького зокрема важливе значення мав процес літературно-наукового руху на Наддніпрянській Україні. Сподвижник М. Шашкевича чітко усвідомлював історичну та культурну єдність східно- і західноукраїнських земель, визнавши, таким чином, на науково-культурному рівні, соборність українського етнічного простору. Я. Головацький, як і його побратими уважно стежили за розгортанням національної літератури і науки на підросійській Україні, виразно усвідомлювали її значимість та сприймали як духовне надбання усієї України [Русалка Дністрова, 1972: V–VI]. Для того, щоб пізнати й утвердити етнокультурну самобутність Наддніпрянщини і Галичини, Я. Головацький налагодив численні контакти з східноукраїнськими науковими діячами. Побратим М. Шашкевича активно співпрацював з П. Лукашевичем – етнографом і лінгвістом-любителем, видавцем збірника «Малороссийские и червонорусские песни» (1836 р.) та відомим представником харківської школи романтиків І. Срезневським, якому присвячує вірш «Руський з руським повстрічався» (1842 р.). Важливе значення у формуванні фольклористичних, мовознавчих та літературознавчих поглядів Я. Головацького відіграв М. Максимович. Член «Руської трійці» в статті «Письмо о галицко-руской словесности профессора Михайла Максимовича, писаное в 1840 году из Києва», розкрив усю значимість та масштабність впливу постаті київського професора на галицьке відродження: «То было первое сообщеніе писателей наших с Украиною, первое почутье сродства и одноплеменной взаимности меж Галицкими и Украинскими учеными в то время, коли близшее собщеніе между ними утрудняемо было непреодолимыми препятствіями. Письмо то писано было в самое время первого пробужденія нашей словесности, когда на нашем небосклоне литературном появились первыи покушенія в родном языце» [*Головацький*, 1862: 111]. Окрім того, саме збірка українських народних пісень М. Максимовича «Малороссийские песни» (1827 р.) спонукала Я. Головацького до видання чотиритомника «Народные песни Галицкой и Угорской Руси».

Значимими для українського науково-культурного процесу XIX ст. стали взаємини з професором Московського університету, видатним етнографом і літературознавцем О. Бодянським, який доклав чималих зусиль, щоб у світ вийшов чотиритомник Я. Головацького «Народныя песни Галицкой и Угорской Руси», яке є яскравою ілюстрацією багатства українського національного фольклору, доводить невичерпність, життєвість народних традицій, відкриває широке поле для досліджень поетики, ритміки, архетипної символіки, міфопоетики, жанрів усної народної словесності. Видання Я. Головацького дає змогу глибоко й усебічно розкрити феномен художнього мислення українського народу, закласти нову сторінку в універсумі усної словесності.

Працюючи за широкою програмою «Руської трійці», яка, крім культурно-освітньої сфери, охопила і питання соціального та суспільно-політичного, національного характеру, орієнтувалась на підвищення рівня свідомості і

громадської само організованості народного загалу, Я. Головацький налагодив співпрацю з широким колом людей, однодумців і сподвижників Шашкевичевих ідей. За версією Р. Кирчіва, в руслі ідей «Руська трійця» діяло ціле середовище, до якого науковець зараховує щонайменше дев'яносто особистостей, які створили певною мірою інституціонований вектор українського руху. Без сумніву, Я. Головацький у 30–40-х рр. XIX ст. зростав, творив, працював та формувався як фаховий дослідник у цьому осередку, вступаючи в творчу взаємодію майже з кожним представником, який поділяв ідеї гуртка та хотів долучитися до їх реалізації. Я. Головацький дуже тепло згадує про своїх товаришів, людей одного покоління у статті «Воспоминание о Маркияне Шашкевиче».

Одним з основних чинників піднесення руської (української) справи Я. Головацький вважав цілеспрямовану фольклористично-етнографічну роботу, якою займався впродовж 1833–1836 рр., влаштовуючи локальні експедиції теренами теперішніх Львівської, Івано-Франківської та Закарпатської областей, численними містечками Лемківщини та у Семигородській землі в Румунії [*Кирчів*, 2011: 130–135]. Завдяки цьому фольклористу вдалось зібрати основний каркас творів української усної словесності для майбутнього збірника «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», підготовка до друку і видання якого тривало більше тридцяти років, упродовж яких Я. Головацький активно продовжував працювати як фольклорист. У різних сферах цієї діяльності, крім згаданих, Я. Головацьким було задіяно і чимало інших осіб, з якими вдалось налагодити контакти за період фольклористичних експедицій. Під час дослідження історії укладання збірника «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» вдалось встановити п'ятдесят кореспондентів Я. Головацького, з Шашкевичевого середовища, як і з-поза нього, чиї фольклорні матеріали розміщені на сторінках чотиритомника.

Отже, Я. Головацькому, завдяки своїм широким епістолярно-комунікативним зв'язкам, вдалось відіграти небуденну роль у справі відродження українського національного наукового і культурного рух в Галичині в першій половині XIX ст.

Яскраві та вагомі кроки Я. Головацького у зв'язку з загальноукраїнським і загальноєвропейським національним культурним відродженням проявились в задіяні у цьому процесі тогочасної галицької і наддніпрянської інтелігенції разом із науково-культурних діячів сусідніх країн, завдяки чому на світ змогли появитись «Русалка Дністровая» (ідея видання альманаху в угорській столиці за сприянням серба Г. Петровича належить Я. Головацькому), «Азбука і abecadło» (саме Я. Головацький вирушив до Перемишля для видання окремою брошурою полемічної статті М. Шашкевича), «Галицькі приповідки і загадки» Г. Ількевича, яку член «Руської трійці» за сприянням М. Верещинського видав у Відні та «Вінок русинам на обжинки», який за допомогою брата Якова уклав І. Головацький. Окрім того, Я. Головацький звернувся до молодшого брата Петра, який на той час був за гувернера с. Костині Чернівецької області, з метою поширення збірника на Буковині [*Студинський*, 1909: 428]. Укладав слов'янську правничу термінологію. Я. Головацький був важливою ланкою в Галичині 1830–1840-х рр. для літературного руху, який завдяки йому набув багатоаспектного виразу в фольклористиці, поетичній творчості, у перекладах з чужих літератур і публіцист.

Перу Я. Головацького належить найрезонансніша патріотична стаття німецькою мовою «Zustande der Russinen» («Становище русинів у Галичині. Принагідне слово»), яка була написана під впливом тогочасної суспільно-політичної ситуації в країні та розмов з однодумцями Й. Сокольським та К. Блонським. Це була стаття, якою захоплювались русини, а семінаристи за одну ніч переписали сотні екземплярів та розіслали по провінції. У цій статті Я. Головацький зокрема різко критикував діяльність тогочасних церковних діячів, стверджував, що Україна значно відстала у своєму розвитку від інших слов'янських народів, бо не має власної літератури, не шанує мови своїх предків, не популяризує свою словесність між народом. Причину цього Я. Головацький убачав у нестачі керманичів, а теперішній інтелігенції, на його думку, бракує моральних сил, знань, патріотизму і жертовності. Подальша частина статті, за М. Возняком, яскраво малює національне становище України в Австрійській імперії [*Возняк*, 1924: 125]. Відтак, Я. Головацький задля відродження української нації пропонує позбутись поневолювачів, дбати про народні добробут та освіту, підтримувати національні традиції.

Водночас Я. Головацький знаходився в середовищі театрального життя, що на той час лише починало зароджуватись в Галичині з аматорських колективів. Зокрема у 1848 р. зусиллями ентузіастів у Коломиї було створено театральний гурт «Товариство акторів під предводительством Ляйтнера» за участі місцевої інтелігенції. І. Озаркевич виступав у цьому театрі як меценат та художній керівник. Режисером став добродій Алоїс Ляйтнер, цісарсько-королівський поручик полку мисливців графа Сірмаї. Комік за амплуа Ляйтнер став і провідним актором новоствореної трупи, зігравши Десятського (Виборного) у «Дівці на виданню» і Жовніра (Москаля) у «Жовнірі-чарівникові». Із листа Я. Головацького відомо, що: «Було постановлено, що каждого тижня 1 раз отбувається рускоє дивадло всігда в четверг, бо і того дня отбуваєся у нас в Коломиї Руска Рада» [*Студинський*, 1909: 27]. Також у листі від 9 червня 1848 р. Я. Головацький довідався від свого товариша отця Й. Кобринського, пароха підколомийського села Острів, про першу виставу І. Озаркевича «Дівка на виданню»: «С театру іду і зо мною кілька сот Русинів самих веселих. Не набувбисся на руском дивадлі. Чудо не ігра. То інше діло чути рідне слово, видіти народноє дійствіє…» [*Студинський*, 1909: 45].

Листуючись з чеським колегою К. Ембеном Я. Головацький просив рукопис драми О. Фріча «Taras Bulba», яку було виставлено в чеському театрі 15 лютого 1957 р., як про це писав К. Зап Я. Головацькому. К. Студинський писав, що «драма Фріча зацікавила Я. Головацького, щойно тоді як в р. 1864 основано український театр у Галичині. Його репертуар був дуже бідний і Я. Головацький хотів добути для театру нову п'єсу. За нею звернувся він до К. Ербена. Одначе добути рукопис було дуже важко. К. Ербен повідомив Головацького, що твір О. Фріча не вийшов ще в р. 1865 друком, що автор живе на вигнанні в Парижі, що він сам звертався до директора театру і хоча склав заяву, що драма не буде виставлена на ніякій іншій чеській сцені, рукопису не дістав» [*Студинський*, 1935: 32].

Практична діяльність Я. Головацького поширювалась на усі сфери культурного життя галичан. Він долучався до справ задоволення науково-культурні

проблем свого народу. У науковця була можливість продовжувати ідеї Маркіянового гуртка для подальшого розвитку українського національного культурно-освітнього руху в Галичині з кафедри руської (української) словесності Львівського університету. Саме праця «Три вступительнії преподаванія о рускій словесності» подавала оптимістичні надії, щодо наукової діяльності першого професора руської (української) словесності у Львові в руслі концептуальних засадах «Руської трійці», адже лекції містили прогресивні погляди на основні етапи розвитку історії української літератури. Я. Головацький звернув увагу на становлення народності, рідної писемності, важливе місце відводив усній словесності, велике значення вчений приділяв «Слову о полку Ігоревім» та розглянув основні тенденції другого періоду історії української літератури, проаналізував найновіший період у розвитку літератури від вступу в літературу І. Котляревського до 40-х років XIX ст.

На жаль, через деякий час Я. Головацький цілком змінив свою політичну орієнтацію. Причину такої різкої зміни поглядів намагалось з'ясувати багато дослідників, адже через це наш народ втратив талановитого ученого. К. Студинський так писав з цього приводу: «Що повело Я. Головацького до об'єдинительного табору, ми не можемо, напевне, сказати. Чи був це акт вдячности для Зубрицького, який, без відомости Головацького, вніс від його імени просьбу о професуру і в сей спосіб видвигнув його на се становисько, чи відіграв тут вплив Зубрицького або Погодіна, чи склалися на те політичні події, – все те для нас поки що невияснено» [*Студинський*, 1905: CXLIV]. З огляду на тогочасні історичні та політичні події, можна припустити, що Я. Головацького спіткало велике розчарування у всіх своїх молодечих прагнення, він втратив зв'язок із колом україноспрямованих однодумців та потрапив у москвофільське оточення. За ним ішло нове покоління, яке необхідно було збагачувати енергетикою Шевченкового слова та на превеликий жаль, слово Т. Шевченка за часів викладання Я. Головацького так і не прозвучало з кафедри руської (української) словесності у Львівському університеті.

У 1888 р. редакція газети «Буковина» надрукувала короткий некролог про Я. Головацького, у якому було зазначено, що «Я. Головацький, бувший проф. руської мови і літератури у Львові, один з ревних товаришів Шашкевича і Устияновича, колишній защитник народної мови і щирий труженик, умер 1 мая с. р. у Вільні, в Росії, яко російський совітник і борець за об'єдінєніє русинів з москалями. Най єму Бог, задля колишніх заслуг, простить тяжкий гріх, поповнений на своїм рідним народі» [Буковина, 1888: 1].

Висновки. Творчості Я. Головацького є значимими досягненням для українського науково-культурного процесу першої половини XIX ст. як основа нового розуміння міського культурного простору через налагодження культурного діалогу, так і формуванням романтичної парадигми українського мистецтва та культурно-освітньої сфери, що охопили питання соціального та суспільно-політичного, національного характеру. Практична діяльність Я. Головацького поширювалась на усі сфери культурного життя галичан, зокрема і в середовищі театрального життя. Він долучався до справ задоволення культурних потреб свого народу.

Список літератури

1. Возняк М. Як пробудилося українське народнє життя в Галичині за Австрії. Львів: З друк. вид. спілки «Діло», 1924. 178 с.
2. Головацький І. Вінок русинам на обжинки : [Альманах] / уклад. та авт. передм. І. Ф. Головацький. Відень: Черенками О. О. Мехитаристов, 1846. 215 с.
3. Головацький І. Вінок русинам на обжинки : [Альманах] / уплів [уклад. та авт. передм.] Иван Б.Ф. Головацкій. – Відень: Черенками О. О. Мехитаристов, 1847. 396 с.
4. Головацький Я. Письмо о галицко-руской словесности, Галичанин. Литературный сборник. Львів, 1862. 110–129 с.
5. Головацький Я. Воспоминаніе о Маркіяні Шашкевичі и Івані Вагилевичі, Литературный сборник издаваемый литературным обществом Галицко-Русской матицы. Львів, 1885. 10–36 с.
6. Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці». Львів, 2011. 422 с.
7. Рудловчак О. Історія культури – першоджерела. Закарпатоукраїнські фольклористи і їх фольклорні записи 50–60 років минулого століття в рукописних фондах Якова Головацького. Пряшів, 1983. 183–493 с.
8. Русалка Дністровая. Фотокопія з видання 1837 р. Київ, 1972. 155 с.
9. Студинський К. Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850–62. Львів, 1905. 592 с.
10. Студинський К. Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835–49. Львів, 1909. 463 с.
11. Студинський К. Карло Яромір Енбен і Яків Головацький. Львів, 1935. 6–28 с.
12. Студинський К. Львівська духовна семінарія часів Маркіяна Шашкевича. Львів, 1916. CCLX, 416 с.
13. Франко І. Руський театр в Галичині. Зібрання творів у 50-и томах. Київ: Наук. думка, 1980. Т. 26. 462 с.
14. Франко І. Русько-український театр. Зібрання творів у 50-и томах. Київ: Наук. думка, 1981. Т. 29. 664 с.
15. Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків. Твори. Київ, 1982. 367 с.
16. Яків Головацький. Некролог / Буковина. – Чернівці. 1888, Ч. 9.

Myroslava Tsyganyk

YAKIV HOLOVATS'KYY FIGURE IN THE SCIENTIFIC AND CULTURAL LIFE OF GALICIA FIRST HALF NINETEENTH CENTURY

The theatrical culture of Galicia owes its origins to the Lviv Theological Seminary of the Greek Catholic Rite, in which in the 20-30 years of the 19th century. The future participant of the "Russian Trinity" studied, among them Yakiv Holovats'kyy is a well-known Ukrainian folklorist, ethnographer, historian, linguist, poet, publicist, literary critic, bibliographer, translator, teacher, and public figure.

This article the figure of J. Holovats'kyy in scientific and cultural life of Galicia the first half of the nineteenth century. Zaktsentovano his contribution in establishing international relations between the intelligentsia of Western Ukraine and the Slavic world in the era of the formation of the romantic worldview and paradigm of national revival. J. Holovats'kyy outlined the importance of the formation of Ukrainian folklore, literature and linguistics. Emphasize the participation J. Holovats'kyy in the formation of the first amateur theatrical collective in Coloma and his sporadic interest in theater. Attention was paid to the practical activity of J. Holovats'kyy, which extended to all spheres of cultural life of the Halychyna. He became involved in meeting the cultural needs of his

people, including in the environment of theatrical life, which is an important part of the development of the cultural space and is the key to self-identity as a person of his own identity.

Keywords: *national culture, folklore, literature, theater life, amateur groups, political outlook.*

References

Wozniak M. (1924) How Ukrainian Folk Life Awakened in Galicia: From the printing house of «Delo» Publishing Union, Austria. Lviv, 178 p.

Golovatsky I. (1846) Wreath of the Ruthenians for breadcrumbs. Vienna, 215 p.

Golovatsky I.(1847) Wreath of the Ruthenians for breadcrumbs. Vienna, 396 p.

Golovatsky Y. (1862)Letter on Galician-Russian Literature, Galichanin. Literary collection. Lviv, 110–129 p.

Golovatsky Y. (1885) Memoirs of Markian Shashkevich and Ivan Vagilevich, Literary Collection Published by the Literary Society of Galicia-Russian Mother. Lviv, 10–36 p.

Kirchiv R.(2011) Ethnographic and folklore activity of the n Trinity. Lviv, 422 p.

Rudlovchak O.(1983) History of Culture - the Source. Transcarpathian folklorists and their folklore records of 50-60 years of the last century in Jacob Golovatsky's manuscripts. Prešov, 183–493 p.

Mermaid of the Dniester. (1972)Photocopy of the 1837 edition of Kiev, 155 p.

Studinsky K. (1905)Correspondence of J. Golovatsky in the years 1850–62. Lviv, 592 p.

Studinsky K.(1909) Correspondence of J. Golovatsky in the years 1835–49. Lviv, 463 p.

Studinsky K.(1935) Carlo Jaromir Enben and Jacob Golovatsky. Lviv, 6–28 p.

Studinsky K. (1916)Lviv Theological Seminary of Markian Shashkevich's time. Lviv, CCLX, 416 p.

Franco I. (1980)Russian Theater in Galicia. Collection of works in 50 volumes. Kiev: Sciences. thought, T. 26. 462 p.

Franco I. (1981)Russian-Ukrainian Theater. Collection of works in 50 volumes. Kiev: Sciences. thought, T. 29. 664 p.

Shashkevich Markian, Ivan Vagilevich, Yakov Golovatsky. (1982)Writings. Kyiv, 367 p.

Jacob Golovatsky (1888) Obituary / Bukovina. - Chernivtsi, Part 9.

Стаття надійшла до редакції 25.12.2019